

Istoria bibliotecilor. Istoria reclamei

Biblioteca lui Constantin Brâncoveanu de la Hurez în lumina a 300 de ani de la trecerea în neființă a sa

Dr. Agnes Erich

Facultatea de Științe Umaniste,
Universitatea Valahia din Târgoviște
E-mail: agnes_erich@yahoo.com

Dr. Agnes Erich este profesor în cadrul Facultății de Litere, Jurnalism și Științe Politice de la Universitatea Valahia din Târgoviște, precum și Director al Bibliotecii Județene "I. H. Rădulescu" Dâmbovița. Predă cursuri de istoria scrisului, cărții și tiparului, istoria literaturii române vechi, metodologia cercetării în științele umaniste. Domeniile de cercetare predilecte: carte veche bibliofilă, e-learning.

Rezumat

Bibliotecile care au funcționat de-a lungul timpului în palatele voievodale, casele boierești, școli și mănăstiri au păstrat dovezi scrise de necontestat despre îndeletnicirile intelectuale ale domnitorilor români. Astfel, pasiunea pentru carte, trecută de la generație la generație în familia Cantacuzinilor, s-a concretizat și în preocupările spirituale ale lui Constantin Brâncoveanu care va fi crescut de mama sa, Stanca Cantacuzino, fiica postelnicului, și de unchiul său, stolnicul Constantin Cantacuzino. Deci, va crește și se va forma în casele cantacuzinești de la Filipești (Mărgineni) și București, unde va fi aflat mari și prețioase colecții de cărți provenind din spațiul european. Astfel se explică înființarea Bibliotecii de la Hurez, în așezământul monahal cu același nume.

Cuvinte cheie: Brâncoveanu, Biblioteca de la Hurez, Biblia de la București

Domnul muntean și-a început domnia printr-un act de cultură foarte important pentru români, și anume prin tipărirea **Bibliei** de la București (prima ediție integrală a ei în limba română, operă de mari proporții pentru acel timp, format în folio mare, cu 2 coloane pe pagină, având caractere tipografice mici), în numai 10 luni. S-a început la 5

noiembrie 1687, în atelierul tipografic condus de Mitrofan, și s-a sfârșit în septembrie 1688, al doilea tiraj fiind terminat la 10 noiembrie 1688 (într-o lună).

Brâncoveanu a fost “ispravnicul” lucrării, de altfel o operă la care și-au adus contribuția cărturarii români de pretutindeni. Viitorul domn a conștientizat importanța instrumentelor de referință necesare traducerii Bibliei de la București și a creat un fond lexicografic care cuprindea, printre alte lucrări importante: ediția tipărită la Veneția în 1523 a *Etymologicum magnum, sive thesaurus universae linguae Graecae ex multis variisque autoribus collectus*, cunoscut sub numele de **Lexiconul grec** al lui Varinus Favorinus; **Biblia Sacra Polyglotta**, apărută între anii 1653 –1657 (Londra, 6 volume în folio), editată de către marele orientalist, Walton Bryan sau **Lexicon heptaglotton**, întocmit de Edmund Castell (colaborator cu Bryan la editarea Bibliei poliglote).

Volumele au fost pregătite pentru a fi împărțite tuturor celor ce puteau înțelege semnificația istorică din predosloviile lor. Stolnicul însuși îl rugase pe Brâncoveanu să trimită în țară exemplare pentru a se afla despre schimbarea domniei, de unde putem afirma că ne aflăm (probabil) în fața unui prim manifest distribuit în scopul creării legăturilor politice necesare înfăptuirii reformelor sale.

Constantin Brâncoveanu era interesat și de a-și crea o bibliotecă, pe care o va adăposti în mănăstirea de la Hurez, destinându-i o cameră sirtuată la același nivel cu paraclisul și odăile domnești. Despre această bibliotecă s-a păstrat o singură mărturie, datată din prima jumătate a secolului al XVIII-lea (1727) în care se vorbește despre existența unei frumoase biblioteci „eine schone bibliothek” (1) menționată de cărturarul german C. F. Neickelio.

Importanța acestei biblioteci o deducem și din inscripția în limba greacă aflată deasupra ușii edificiului: „*Biblioteca de hrană dorită sufletului, această casă a cărților îmbie prea înțeleaptă îmbelșugare, în anul 1708*”, realizată de arhimandritul Ioan. Aici va aduna volume și manuscrise din domenii variate, descoperite de către Alexandru Odobescu în 1861, scrise în limbile greacă, latină, italiană, arabă și georgiană. În anii următori, o parte din cărți și manuscrise a ajuns la Biblioteca Națională (în 1865), la biblioteca Sfântului Sinod din București (în 1877) și la Muzeul Național de Antichități (în 1865 și 1885; la acea dată se mai aflau la mănăstirea Hurez 38 de manuscrise, 393 cărți tipărite), precum și la Biblioteca Academiei Române. (2) Într-un raport adresat Eforiei Școalelor (13 septembrie 1840) se precizează că Gh. Ioanid deținea un catalog al bibliotecii mănăstirii de la Hurez, din care selectase peste două sute de titluri pe care dorea să le transfere Bibliotecii Naționale.

În aprilie 1865, Ion C. Gîrleanu comunica Ministerului Instrucțiunii că la mănăstirea Hurez se găsesc în jur de 150 de volume (istorici bizantini, Socrate etc) și propunea transferul lor la Biblioteca Națională. Primul catalog a fost redactat la 1 mai 1865 de revizorul I. Eliade și cuprindea 425 de manuscrise și tipărituri. În acest catalog nu fuseseră înregistrate volumele necesare practicii eclesiasitice. Au fost reținute pentru Biblioteca Națională 138 de volume (Prezente într-o « Listă de cărțile alese din Catalogul Monastirei Orezu pentru a se aduce la Bibliotheca din Bucuresci »). În 1907, N. Iorga publică selectiv arhiva mănăstirii Hurez afirmând că „mai multe rânduri de cărți bisericesti și altele..., toate pecetluite cu pecetea domnească, fură date în seama lui Ioan”, primul arhimandrit al mănăstirii. (3)

Pentru Muzeul Național de Antichități s-au selectat câteva cărți bisericești: **Evanghelie grecească** cu scoarțe de aur; **Evanghelie grecească** cu scoarțe de argint poleit; **Evanghelia slavonească** dăruită lui C. Brâncoveanu de țarul Petru cel Mare; **Evanghelie slavonească mică**, **Evanghelii** legate în catifea și cu colțurile din argint sau aramă.

La 12 decembrie 1876 se informează Ministerul Instrucțiunii Publice despre existența a 600 de volume în incinta mănăstirii. Se va întocmi un catalog (3 aprilie 1877) cuprinzând 175 titluri descrise bibliografic și alte volume doar numeric (33 grecești, 122 slavonești, 244 românești). Se ia hotărârea ca volumele bisericești să rămână mănăstirii iar celelalte să fie transferate Sfântului Sinod (212 titluri; conform „Catalogului de cărțile din biblioteca Sf. Monasteriu Hurezu quari urmează a se înainta la biblioteca ce are a se forma la Sf. Sinodu al Bisericii autocefale ortodoxe Române”), cu obligația de a constitui o bibliotecă.

Cea mai veche catagrafie este cea din 1740 în care sunt înregistrate toate cărțile bisericești, mai puțin cele ferecate care erau considerate odoare. Descoperim existența a numeroase evanghelii românești, apostole, octoihuri, triode, molitvenice, liturghii, psaltiri, ceasloave, cazanii etc.

La 1692 domnitorul posedă un *ex libris* cu însemnele puterii domnești, *ex libris* care a și făcut posibilă reconstituirea parțială a bibliotecii. Această pecete apare și pe Biblia de la 1688, exemplar la care face trimitere C. Dima-Drăgan. aceeași pecete întâlnind-o și pe un exemplar aflat în colecțiile Bibliotecii Facultății de Litere din cadrul Bibliotecii Centrale Universitare București. (4)

Putem spune chiar că domnitorul a gândit organizarea la Hurez a unui complex cultural cu, probabil, o intenționată bibliotecă națională, de vreme ce solicita celor cinci tipografii (București, Snagov, Buzău, Râmnic, Târgoviște) să trimită la Hurez ceea ce astăzi am numi exemplarul de depozit legal.

În Franța exista modelul lui Gabriel Naudé, „părintele biblioteconomiei”, în serviciul mai multor cardinali și regi. Până la el, bibliotecarul fusese un servitor de rang înalt, care avea în grijă numai cărți. Naudé însă, devine un *consilier* care gestionează puterea informației pentru puterea politică. Se pare că și domnii munteni au conștientizat acest lucru, de vreme ce unii au recurs la serviciul secretarilor personali, care lucrau și ca bibliotecari. Printre aceștia și Constantin Brâncoveanu. (5)

O anumită perioadă de timp sarcina de bibliotecar a fost îndeplinită de către Ioan Comnen, medicul curții domnești, care nota la un moment dat „...*Dar ai întemeiat și o bibliotecă vrednică de văzut, cu multă cheltuială, la mănăstirea cea frumoasă a Hurezului, zidită de tine și ai umplut-o de cărți felurite și foarte de folos...*” (6) Dacă a fost nevoie de un bibliotecar, înseamnă că fondul documentar trebuie să fi fost destul de important cantitativ.

În 1694 intra în serviciul lui Constantin Brâncoveanu, Nicolaus de Porta, născut în insula Chios, dintr-o familie de origine venețiană. De Porta fusese secretar al ambasadorului Olandei la Istanbul, amestecat în afaceri care astăzi poartă numele de spionaj, interceptare de corespondență și descifrare. Era un personaj foarte util la curtea lui Brâncoveanu, care l-a folosit ca secretar și ca bibliotecar. El a devenit omul de încredere al lui Constantin Cantacuzino, care conducea cancelaria diplomatică a

domnitorului și care l-a însărcinat cu redactarea catalogului bibliotecii sale de la Mărgineni. Nicolaus de Porta a organizat și Biblioteca Academiei Domnești de la Sf. Sava, după cum reiese dintr-o scrisoare din februarie 1714 a profesorului grec Marcu din Cipru, care conducea acest așezământ și care îl informa pe patriarhul Ierusalimului, Hrisant Notara: „*începem a așeza cărțile cu signor de Porta*“. (7) După moartea lui Constantin Brâncoveanu el și-a urmat atribuțiile în serviciul lui Ștefan Cantacuzino, pentru care lucra și ca traducător. Această bibliotecă va deveni ulterior națională. (8) Nu s-au păstrat prea multe informații legate de această bibliotecă, cu toate că ea a luat ființă o dată cu școala, având ca nucleu de pornire cărțile lăsate de Constantin Cantacuzino (o parte dintre acestea, purtând ex libris-ul stolnicului se află la Biblioteca Academiei Române). Însuși Brâncoveanu, într-o scrisoare adresată aceluiași Hrisant Notara, afirma că din cauza ciumei nu s-au finalizat lucrările pentru tipografie și bibliotecă.

Ce cuprindea fondul documentar de la Hurez? În principal scrieri teologice în limbile greacă și slavonă, tipărite la Veneția, Livorno sau Kiev. Mario Ruffini constată că existau scrieri variate și că domnitorul dovedește „*o largă cultură, deschidere spre valorile spiritualității umane*“. Se conturează profilul unei biblioteci în același timp savante, cu o pregnantă componentă teologică, alături de cea istoriografică, dar și cu semnificație politică. Biblioteca nu pare constituită la întâmplare, ci spre a servi legitimității Puterii. Nu este colecția unui bibliofil capricios, ci biblioteca unui principe ambițios, cu consilieri pe măsură, cu interes pentru lumea europeană (orientală și occidentală) și pentru dimensiunea politică a istoriei. Corneliu Dima Drăgan, reconstituind parțial profilul colecției brâncovenești, constată, la rândul său, că aceasta era „*de o mare diversitate tematică*”: „*Istoriile bizantine*“, tipărite la Paris în secolul al XVII-lea, sub îndrumarea bizantinologului Charles du Fresne, sieur du Cange; opera istorică a împăratului bizantin Ioan VI Cantacuzino: pornea descendența imperială a Cantacuzinilor constantinopolitani din secolul al XVI-lea, Mihail Șaitanoglu și Andronic; ediții bilingve din scrierile patristice ale lui Origen: *Comentarii la Sfânta Scriptură* (Colonia-Köln, 1685); Opera lui Clement Alexandrinul, (Köln, 1688); Opera Sfântului Vasile cel Mare (ediția de la Paris din 1638, în trei volume); *Istoria bisericească* a lui Eusebiu din Cezareea, în 3 volume (Mainz, 1672–1679); Opera Sfântului Epifanie din Salamina (Colonie, 1682); *Cuvântările teologice* ale Sfântului Grigorie de Nazianz (Paris, 1609); Opera Sfântului Grigorie de Nissa, în 3 volume (Paris, 1638); Opera Sfântului Maxim Mărturisitorul (Paris, 1675); Opera Sfântului Ioan Damaschin (3 volume, Paris, 1619) și altele.

Biblioteca mai deținea o serie de lucrări din literatura antică: *Iliada* lui Homer (adusă de la Viena fiind tradusă și verificată de Gheorghios Rusiadis), *Odiseea* lui Homer (Basel, 1541), *Tragediile* lui Euripide (Basel, 1551), *Comediile* lui Aristofan (Veneția, 1542), opera lui Herodot (Veneția, 1502; tipărită în limba greacă de Aldus Manutius). Se adaugă la acestea și câteva lucrări din literatura juridică bizantină (*Pandectele* lui Justinian, *Pravilele românești* ș.a.), lucrări de geografie, filozofie, literatură, lexicoane, gramatici, cărți de rugăciuni și altele. Calendare și pe anii 1693, 1694, 1695, 1699, 1701, 1703 și 1707 sunt de asemenea prezente. Odobescu nota că „E de prisos a mai explica cum de se aflau aceste calendare la Hurezu, căci se știe că acolo s-a dus tot ce a scăpat din jaful casei Brâncovenești, la căderea Domnului; printre altele și Biblioteca prințului în care se găsește și astăzi marea colecție de autori bizantini tipărită sub Ludovic XIV de Du

Cange și cei mai mulți părinți ai Bisericii, în ediții greco- latine.” (9) În mod deosebit trebuie reținut faptul că pe unele file ale acestora respective există diferite însemnări autografe ale lui Constantin Brâncoveanu, în limbile română și greacă, cu știri privitoare la domnia lui. Putem spune că suntem în fața chiar a unor „însemnări zilnice“.

O bibliotecă separată de cea a domnitorului este cea a beizadelei, Ștefan Brâncoveanu care s-a remarcat încă din tinerețe prin profunda dragoste de carte. Biblioteca Academiei și Arhivele Statului din Brașov dețin câteva cărți cu ex libris-ul său.

Referințe bibliografice

- (1) DIMA-DRĂGAN, Corneliu. *Biblioteci umaniste românești*. București: Editura Litera, 1974, p. 11.
- (2) *Ibidem*, p. XII.
- (3) DIMA-DRĂGAN, Corneliu. Un catalog necunoscut al Bibliotecii Mănăstirii Hurezu. În: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 5-6, 1969, p. 591.
- (4) BĂDĂRĂ, Doru. *O carte cu pecetea lui Constantin Brâncoveanu în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din București*. [Online]. Disponibil la: <http://www.bcub.ro/carti-vechirare/carte-romaneasca/o-carte-cu-pecetea-lui-constantin-brancoveanu-in-colectiile>
- (5) BULUȚĂ, Gheorghe. *Civilizația bibliotecilor*. București: Editura enciclopedică, 1998, p. 54.
- (6) IORGA, Nicolae. *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*. București, 1898, p. 12.
- (7) HURMUZACHI, Eudoxiu. *Documente privitoare la istoria românilor*. Vol. 14, partea I. București, 1915, p. 573, doc. 568.
- (8) BULUȚĂ, Gheorghe. *Scurtă istorie a bibliotecilor din România*. București: Editura Enciclopedică, 2000, p. 57.
- (9) DIMA-DRĂGAN, Corneliu. *Op. cit.*, p. 11.